

Azerbaycan Geleneksel Çocuk Oyunları

İlhama Jafarova *

Arkadaşlarımızla veya tek başına oyun oynarken bu oyunların nasıl, ne zaman, kim tarafından yaratıldığını kendimize hiçbir zaman sormayız. Yaşamımızdaki birçok şey gibi bazı oyunların da kesin bir başlangıç tarihi ve yeri yoktur. Oyunların bu günkü biçimine gelmesi için uzun yıllar geçmiş ve ilk ortaya çıkış biçimine birçok özellikler eklenmiştir.

Kültürel ve ahlaki değerlerin yansımada önemli bir yere sahip olan oyunlar Türk toplumunda da kuşkusuz önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmadaki oyunlar kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden ve değişik kaynaklarda yer alan oyunların taranmasından elde edilmiştir. Birçok oyun Azerbaycan'ın farklı illerinde değişik adlarla bilinmekte olduğundan bu söyleniş biçimlerinden tarayabildiklerimizi *oyun adları dizini* bölümünde verdik. Bu oyunlar genelde gençlerin ve çocukların tercih ettiği oyunlardır.

Çocukluğumuzun hatta gençlik yıllarının bize armağanı olan oyunlardan bazıları zaman geçtikçe bir yarış biçimi olarak değişim, gelişim geçirmiştir (okçuluk, atçılık, güreş, kement atma, satranç, dama, vb.). Bu oyunların zamanla yerini bilgisayar oyunlarına bırakarak yok olmaya yüz tutmuş olmaları, geleneksel oyunları kaydetmeyi daha önemli hâle getirmektedir.

"Yarış" ve "oyun" kelimelerinin anlamları *Türkçe Sözlük*'te ve *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti* 'nde şöyle verilmiştir:

Türkçe Sözlük'te yarış, "1. Yarışma... 2. Yarışma, rekabet..."¹ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti* 'nde "bir işde üstünlük kazanmaq üçün bir-birini keçmeye çalışma // İdmanın her hansı bir növü üzre birinciliyi qazanmaq üçün çalışmaq."²

* İlhama Jafarova

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, İstanbul.
ijafarova@yahoo.com

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 2138.

Oyun kelimesinin anlamı için de Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Sözlüklerinin ilk maddesinde hemen hemen aynı açıklamalar yapılmıştır. *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*'nde oyun "1. Eylemek ve vaxt keçirmek üçün bir neçe adamın (esasen uşaq) arasında icra olunan müxtelif eylence, meşğele Qaçdı tutdu oyunu 2 Stolüstü idman növü Şahmat oyunu, ..." ³ Türk Dil Kurumunun yayımladığı *Türkçe Sözlük*'te oyun için "1. Vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence: Tenis, tavla, dama, çelik çomak, bale oyundur. 2. Kumar... 3. Şaşkınlık uyandırıcı hüner... 4. Tiyatro veya sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi. 5. Müzik eşliğinde yapılan hareketlerin bütünü... seslendirilmek veya sahnede oynanmak için hazırlanmış eser, temsil, piyes. 7. Bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma. 8. Güreşte rakibini yenmek için yapılan türlü biçimlerde şaşırtıcı hareket. 9. Teniste, tavlada taraflardan birinin belirli sayı kazanmasıyla elde edilen sonuç. 10. Hile, düzen, desise, entrika..." ⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Görüldüğü gibi oyun sözünün Türkiye Türkçesindeki kullanımı ile Azerbaycan Türkçesindeki kullanımı aynı anlam ve şekildedir. *Türkçe Sözlük*'te oyun için yapılan "Bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma" tanımı aslında kültürümüzün zenginliklerinden biri olan "oyun"ların özelliklerinden biridir. ⁵ Bir zamanlar eğlence olarak yapılan oyunlar sosyal hayatla geniş ölçüde birleşerek halk arasında geniş rağbet görmüştür. Eğlence amaçlı yapılan oyunların zamanla bir yarış özelliği kazanması bundan olsa gerek.

Aynı kültür tarihini paylaşan bu iki toplumun günümüz gençleri ve çocukları bilgisayar oyunları dışında eğlenmek, vakit geçirmek için genelde aynı oyunları tercih etmektedirler: Aşık, ağaç kapmaca, beş taş, bilye oyunu, çelik çomak, cirit, el el üstünde, elma saklama, saklambaç, kedi fare oyunu, körebe, mendil saklama, menekşe, ortada sıçan, seksek, yumurta tokuşturma, yüksekte durmak, satranç, dama...

Günümüzün yetişkin bireyleri için oyun eğlenme, dinleme, boş zaman etkinliği gibi anlamlar ifade etse de çocuklar için dünyayı, insanları tanıma ve anlama aracıdır. Kısaca oyun, belli bir amaca yönelik olan veya olmayan, kurallı ya da kuralsız olarak gerçekleştirilebilen, her durumda çocuğun veya gencin isteyerek ve hoşlanarak yer aldığı,

² *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, C. II, Çıraç, Bakı 1999, s. 82.

³ *age.*, s. 327.

⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 1526.

⁵ *age.*, s. 1526.

fiziksel, bilişsel, dilsel, duygusal ve sosyal gelişimin temeli olan, gerçek hayatın bir parçası ve çocuk ve genç için en etkin öğrenme süreci, biçiminde tanımlayabiliriz.⁶

Oyun zevk için yapılan bir eylem olmanın dışında kuralı ve ciddiyeti, belli mekanları ve zamanı olan bir özelliğe sahiptir. Türk ve dünya araştırmacıları oyunun tanımı ve yapısı, özellikleri, çeşitleri bakımından birçok araştırmalar yapmıştır.

Kültürden önce oluşan oyunun yapılan araştırmaların çokluğu ile önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çeşitli olmasından dolayı yapılan açıklamalar ve sınıflamalar da farklıdır.

Pertev Naili Boratav, *Yüz Soruda Halk Edebiyatı* adlı çalışmasında halk oyunlarını şu şekilde sınıflamıştır:

I. Sadece çocuklara özgü oyunlar

- a) Büyüklerin küçükler için çıkardığı oyunlar,
- b) Çocukların söz oyunları,
- c) Takım hâlinde, danslı, türkülü oyunlar ve basit taklit oyunları,

II. Talih, kumar, fal, niyet oyunları; büyüklük ve törelik oyunlar

- d) Talih oyunları,
- e) Kumar oyunları,
- f) Niyet ve fal oyunları,
- g) Törelik ve büyüklük oyunlar,

III. Beceri ve güç oyunları,

- h) Asıl beceri oyunları,
- i) Utmalı/ kazanmalı beceri oyunları,
- j) Jimnastikli ve ritmik oyunlar,
- k) Asıl güç oyunları,
- l) Güç ve beceri oyunları,

IV. Zekâ oyunları,

- m) Aldatmaca, yutturmaca oyunları,

⁶ Ayten Öztürk, *Okul Öncesi Eğitimde Oyun*, Esin Yayınevi, İstanbul 2001, s. 11.

- n) Bellek gücü, düşünce çevikliği, sezinleme oyunları,
- o) Saklamaca ve saklambaç oyunları,
- p) Çizgili oyunlar,
- q) Taşlı oyunlar,
- r) Başkaca zekâ oyunları. Bu bölüme giren oyuncaklar,

V. Katışimli oyunlar,

- s) Katışimli oyunlar,
- t) Oyuncaklar.⁷

Metin And ise *Oyun ve Büğü* adlı eserinde Anadolu oyunlarını iki büyük grupta “Danslar ve Dramatik Oyunlar” başlığında inceleyerek bunların dışında kalan örnekleri, yapmış olduğu sınıflandırmanın bilimsel olmadığını da ifade ederek çocuk oyunlarını oyunlardan kimilerinin adına, kullanılan araç gereçlere, önemli eylemine, amacı ve işlevine göre; aşık oyunları; yüzük oyunları; top oyunları; değnek oyunları; taş ve gülle oyunları; koşma-kovalama-kurtarma-zor kullanma oyunları; atlama-sıçrama-sekme oyunları; saklama-saklanma-oranlama oyunları; dilsiz-şaşırtma-şaka oyunları; dramatik nitelikte-büyülük-törenselleşen oyunlar ve çeşitli oyunlar olarak sınıflandırmıştır.⁸

Mevlüt Özhan da genel olarak şöyle sınıflama yapmıştır:

A) Oynama zamanlarına göre

- 1) Gündüz oynanan oyunlar.
- 2) Gece oynanan oyunlar.
- 3) Hem gündüz hem gece oynanan oyunlar.
- 4) Belirli mevsimlerde, aylarda, günlerde oynanan oyunlar.

B) Oynanma yerlerine göre

- 1) Açık alanlarda oynanan oyunlar.
- 2) Kapalı alanlarda oynanan oyunlar.
- 3) Hem açık hem kapalı yerlerde oynanan oyunlar.

⁷ Pertev Naili Boratav, *Yüz Soruda Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınları, İstanbul 2003, s. 300-301.

⁸ Metin And, *Oyun ve Büyü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1974, s. 257-317.

C) Oynayanların cinsiyetlerine göre

- 1) Erkekler tarafından oynanan oyunlar.
- 2) Kızlar tarafından oynanan oyunlar.
- 3) Karışık oynanan oyunlar.

D) Oyun içinde kullanılan araçların türüne göre

- 1) Taşla oynan oyunlar.
- 2) Topla oynanan oyunlar.
- 3) Değnekle oynanan oyunlar.
- 4) İple oynanan oyunlar.
- 5) Aşık, bilye, ceviz, badem vb. şeylerle oynanan oyunlar.
- 6) Oyuncaklarla oynanan oyunlar.
- 7) Hiçbir araç kullanılmadan oynanan oyunlar.⁹

Azerbaycan’da ise çağdaş anlamda folklor araştırmaları XX. asrın başlarında başlamıştır. M. Ş. Vazeh, M. Mahmudbeyov, S. E. Şirvani, A. Şaiq, Hasanbey Zedabi, B. H. Hüseyinli ve Firidunbey Köçerli gibi halk değerlerine önem veren kişiler bu alanda ilk çalışmalarını yapmışlardır. Çocuk folkloru araştırmaları da XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında başlamıştır. 1905’ten sonra yayımlanmaya başlayan *Mekteb*, *Babeyi-Emir*, *Debistan*, *Rehber* gibi dergilerde çocuk folkloru ürünleri yayımlanmıştır. Özellikle tapmaca, çocuk oyunları, acıtmaca, yanılmaca, düzgü gibi folklor ürünleri yayımlanmaya başlamıştır. Bu ürünleri toplu olarak ilk yayımlayan Firudunbey Köçerli’dir.

Azerbaycan halk edebiyatı halkımızın zengin ve eşsiz söz hazinesine sahiptir. Oyun konusunu çalıştığımız için burada oyunla ilgili yapılan derleme ve sınıflandırmaları vermek yerinde olacaktır. Azerbaycan halk oyunları konuları, içerikleri, yaranma yolları ve forumları bakımından çok zengindir. Kuşkusuz günümüze ulaşmayan, değişik özellikler eklenen birçok oyunlar vardır. Tüm bunlara bakmayarak yazıya alınmış oyunları A. Nebiyev aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

1. Rəqsdaxili oyunlar;

⁹ Mevlüt Özhan, *Türkiye’de Çocuk Oyunları Kültürü*, Feryal Matbaası, Ankara 1997, s. 17-18.

2. Mərasim oyunları;
3. Məişət oyunları;
4. İctimai məzmunlu oyunlar;
5. Uşaq oyunları.

Sınıflandırmaya giren her bir oyunun kendine özgü özelliği olduğu gibi ortak yanları da çoktur. Halk oyunları çeviklik, güzellik, kıvraklığı, insani duygular aşıl原因, kötüyü cezalandıran, iyiyi koruyan, yardım eden folklor janrlarındandır. Azerbaycan halk oyunlarında, çocuk oyunları hariç genel olarak tarihi kronoloji süreklilik dikkat edilmiştir.¹⁰

1. yaz oyunları ve 2. kış oyunları sınıflandırmasını yaparak çocuk oyunlarını bir bütün olarak ele alan B. Hüseyinli oyunları konusu, oynayış biçimi, oynayış zamanı ve müziği açısından incelemiştir.¹¹

Azerbaycan’da İ. Bağirov’un yaptığı sınıflandırmada oyunlar beş gruba ayırır:

- 1) Emek ve Zahmet Oyunları
- 2) Kahramanlık ve Cengâverlik Oyunları
- 3) Bayram ve Merasim Oyunları
- 4) İdman Oyunları
- 5) Çocuk Oyunları

Oyunları herhangi bir kalıba sokmak zor da olsa sistematik incelemede araştırmacılar için kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca yapılan her sınıflandırma aslında birbirlerinin eksiklerini tamamlamaktadır.¹²

Çalışmanın sonunda “çocuk (ve genç) oyunları” grubuna giren, günümüzde bilgisayar oyunlarının dışında hâlâ tercih edilen birkaç oyunun özellikleri, oynama koşulları kaynak kişilerin söyleme şekliyle verilmiştir.

Kültür tarihimizde en eski asırlardan çağımıza ulaşan, gelişen ve değişen sosyal yaşamda birbirinden ilginç birçok oyunlarımız, “tamaşalarımız” da vardır. Sözlükteki

¹⁰ Azad Nebiyev, *El nəğmələri xalq oyunları*, Azerbaycan Dövlət Neşriyatı, Bakı 1988, s. 135.

¹¹ Didem Bayar Çelebi, *Türkiye ve Azerbaycan’daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırmalı İncelemesi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Muğla 2007, s. 17.

¹² *age.*, s. 17.

anlamında olduğu gibi “belli kuralları olan” bu oyunlardan bazıları “bedence ve kafaca yetenekli” kişiler arasında yapılan yarışlardır ki bunlara örnek olarak ta geçen yüzyıla kadar Azerbaycan’da yapılan “meydan tamaşaları”nı gösterebiliriz. Kahramanlık ve cengâverlik oyunları diye adlandırabileceğimiz “meydan tamaşaları”ı günümüzde yeni yaranan oyunlara, idman yarışlarına vesile olmuşlardır. Eğlence amaçlı yapılan veya sosyal statüyü (ad qoyma, beylik verme, qız seçme) belirlemeye yardımcı olan oyunlardan “‘qurşaq tutma’, ‘at çapma’, ‘ox atma’, ‘kemend atma’ ‘kılınc oynatma’ ‘çövqan’ gibi oyunlar bu gün gençlerin severek tercih ettiği idman dallarındandır. Bugün bize ulaşan “meydan tamaşaları” şunlardır:

1. Cıdır tamaşaları;
2. Zorxana tamaşaları;
3. Əyləncə tamaşaları;
4. Qaraçı tamaşaları;
5. Fərdi tamaşalar.

Azad Nebiyev “El nəğmələri xalq oyunları” adlı kitabında sınıflandırma yaparak bu oyunlar hakkında bilgiler vermiştir.¹³

“Meydan tamaşaları”nda daha çok tercih edilen “Cıdır tamaşaları”dır. Hatıralarını anlatan yaşlı bir amca kendi düğününde “cıdır yarışı” yapıldığını ve gençlerin çok eğlendiklerini söylemişti.

“Cıdır tamaşaları” genellikle emek bayramlarında, ilkbaharda oynanırdı. Burada gençler hünerlerini gösterir, aynı zamanda eğlenirdiler. Bu oyunları daha eğlenceli etmek için *engel üzerinden atlama, ok atma, kılıç oynatma, kemend atma* gibi çeşitli oyunlar gösterirdiler.

“Zorxana tamaşaları” ilk olarak açık alanda, yeşil otlar üzerinde oynanırdı. Daha sonraları daire biçiminde alanın dört tarafına ağaçlar dikilerek sicim, ciye, kendirle halkaya alındı. Güreş alanı çizgiyle belirlendi. Güreşen yarışmacı eğer ipe dokunsa elenerek oyunu kaybetmiş olurdu. Ayağı çizgiden dışarı çıksa oyun tekrardan başlatılırdı.

“Zorxana tamaşaları”nda da çeşitli ve ilginç oyunlar oynanırdı: *mil tamaşası-mil oyunu, elüste gezme, kurşaktutma, sine oyunu, ekba oyunuydu*. “Zorxana oyunları”ndan en

¹³ Azad Nebiyev, *El nəğmələri xalq oyunları*, Azərbaycan Dövlət Neşriyatı, Bakı 1988, s. 83-96.

yaygın olanı *kurşak tutma* “güreş”tir. Bu oyunlar her mevsimde, ilkbahar ve yaz aylarında açık alanda, kışın ise kapalı alanlarda geçirilirdi.

“Zorxana oyunları”ndan günümüze ulaşan “elüste gezme” oyununu bayanlar da izlerdi. Burada oyuncu el üste gezerek, çeşitli eşyaları dişleriyle yerden alır, onları farklı yerlere taşırdı. Oyuncu ritmik müzikle el üste gezerken seyirciler de onu öven şarkılar söylerdi:

*Əl üstə hil durdu,
Pəhləvanım,
Əl üstə mil durdu
Pəhləvanım.
Meydan yerin şumlandı.
Şəkəkləri mumladı.
Meydan üstü sənindi
Mil pəhləvanım.
Ara sərin, hava sərindi.
Hil pəhləvanım
Göstər min-bir oyununu,
Hil pəhləvanım,
Mil pəhləvanım...*

Günümüzde eğlence, boş zamanı değerlendirme olarak baktığımız oyunlar bireyin sosyal, duygusal ve bilişsel gelişiminde önemli yer tutmaktadır. Eğlence olarak katıldığımız oyunların bir çoğu aslında bize kazanma duygusunu tattırarak bir yarışmacı kimliğine girmemize neden olur. Kendimizi kaptırarak oynadığımız, kazanmak istediğimiz bir çok oyun aslında bizi bir kere kazandığımız hayatı tekrar tekrar kazanmaya şevk ediyor.

Bu bölümde, Azerbaycan’da bugün daha çok köy ve kasabalarda, bazen bayramlarda ve Türkiye’nin değişik illerinde tercih edilen oyunlardan bir kaçının açıklaması ve bilinen oyunlardan bazılarının adları alfabetik olarak verilmiştir.

Yumurta tokuşturma

Bu oyun genelde Nevruz Bayramında gençlerin ve çocukların severek oynadıkları bir oyundur. Oyun iki kişiyle oynanır. Oyun için iki adet haşlanmış, boyanmış veya pişmemiş yumurta gerekmektedir. Yumurtalar soğan kabuğuyla birlikte bir kapta haşlanır. Sonra isteğe

göre boyanır. Daha sonra her oyuncu eline birer yumurta alır. Yumurtaları birbirine tokuştururlar. Tokuşturulan yumurtalardan hangisi kırılırsa, o yumurtanın sahibi oyunu kaybetmiş olur. Oyunun kazananı kırılan yumurtaları kendi sepetinde toplar.

Kasa altı oyunu

"Bu oyunda kızlar ve oğlanlar qarışıq da oynaya bilərlər. Oyunda 4 nəfərdən çox oyunçu iştirak edə bilər. Oyunçular püşk atırlar, axıra bir nəfər qalır. O oyunçu da hansı kasanın altında almanın olduğunu tapmalıdır. *Oyunun qaydası:* Tutaq ki 8 nəfər oyunçu var. Bir nəfər püşkü tapmayıb axıra qalıb. 7 nəfər dairə quran oyunçu və hər oyunçunun bir kçasası öz qarşılarında ağzı aşağı qoyulur. Kasanın altına qoymaq üçün bir ədəd kiçik alma olur. Axtaran oyunçu üzünü kənara döndərir. Hər hansı bir oyunçunun sözü ilə oyuna başla deyilir. Axtaran oyunçu dairənin daxilinə girir və kasalara baxaraq dairə daxilində hərlənir, istədiyi kcasanı qaldırır. Əgər almanı tapdısa kasa arxasında oturan oyunçu ilə yərlərini dəyişirlər. Kasa arxasında oturan oyunçu ilə yərlərini dəyişirlər. Axtaran oyunçu tapmadısa oturan oyunçuların səs çoxluğu ilə hər hansı rəqsi dəyirlərsə onu da oynamalıdır. Sonradan yənə axtarır. 2 dəfə təkrardan sonra yənədən püşklə axtaran (axırını) oyuncu müəyüzlənləşdirilir.

Bu oyun el şənliklərində oynanılır ki, o anda orada çalxıçılar olur. Bələcə davam edirlər."

Daş-daş oyunu

"Oyunda iki nəfər təkbətək oyun nümayiş etdirir. Püşk atırlar kim oyuna ilk başlayacaq. Müəyüzlənləşdirilir. Hər bir oyunçu bir ədəd iri daş götürür. Oyuna başlayan oyunçu öz daşını 4-6 məsafədə atır. O biri oyunçu əgər o daşı vura bilsə öz daşı dəyəndən sonra hansı məsafədə düşürsə ora kimi dayandıqları yərdən ora kimi oyundaşı minir. Orada düşdükdən sonra o biri oyunçu öz daşı ilə oyundaşın daşını vurmalıdır. Əgər daş dəyməsə onda o biri oyunçu anın daşını vurmalıdır. Əgər dəydi minir. Dəymədi o biri oyunçu öz daşı ilə o biri daşı vurmalıdır. Beləliklə oyun davam etdirilir.

Bu oyunda da diqqətlik, hədəfi düzgün nişan almaq və bacmaq nümayiş etdirilir."

Topqallaq oyunu

"Komandalı oyundur. İki komanda olur. Oyunçular 3-10 nəfər kimi ola bilər. Oyunçular öz aralarında iki nəfər bəy seçilir oyunçular halay-bəy gəlirlər. Yeni gizli ad özlərinə qoyurlar. Narazılıq olmamaq üçün. Komandalar müəyüzlənləşdirilir. Əvvəlcədən duruş və axırını məsafə yerləri müəyüzlənləşdirilir. *Oyunun qaydası:* Hər komanda özləri

üçün 60-70 sm ölçüdə hamar ağaç ve kiçik top təşkil edirlər. Oyunu ilk başlayacaq komanda püşk vasitəsi ilə müəyyüzlənəndirilir. Püşkü tapan komanda başlanqıc yerdə cərgə ilə dururlar və onların yanında rəqib komandanın bir oyunçusu durur. Qalan oyunçular meydançada bir-birlərindən aralı müxtəlif məsafələrdə dururlar. Rəqib komandanın o bir oyunçusu kiçik topu əlində saxlayır. Danışıqdan asılı olaraq ağaç topa dəyməsə 3 dəfə təkrarlama bilirlər. Oyun başlananda topu 60-100 sm hündürlüyə atır. O biri komandanın əlində ağaç almış oyunçusu topu ağaça meydançaya hər hansı istiqamətdə vurur. Rəqib komandanın oyunçuları o topu tutmağa çalışır və topu vuran oyunçu meydança ilə qaçaraq sonuncu müəyyüzlənəndirilmiş yerə çatır. Əgər rəqib komandanın oyunçusu topu tutarsa komandalar yerlərini dəyişirlər. Əgər topu tuta bilməsələr bir nəfər topun arxasınca qaçır və topu götürərək öz komanda yoldaşına atır. Top yenidən oyuna daxil olunur. Top vurulub uzaq bir məsafəyə gedərkən (yeni havada olarkən) birinci topu vuran oyunçu geri qayıdır. Rəqib komandanın oyunçuları topu bir-birlərinə ataraq rəqib komandanın qaçan oyunçusunu topla vurmaldır. Əgər vura bilsə o oyunçu oyundan kənarlaşır. Oyun davam edir. Tam oyunçular vurularaq qurtardıqdan sonra komandalar yerini dəyişirlər. Yenidən oyuna başlanabilir. Bələliklə komandalar oyunlarını davam etdirərək bir-birlərini işlədirlər.”

Hofbana hofbana

“Uşaqlar püşk atma və ya sayma qaydasıyla özlerine başçı seçirlər. Başçı oyunçuları iki dəstəyə ayırır. Sağındakı oyunçulardan birinə bir şey uzadıb deyir: - Al bunu. Solundakı oyunçulardan biri soruşur:- O nədir? Sağdakı oyunçulardan biri deyir- Hofbana hofbandı. Kim hofbana hofban deyə bilməsə, hofba hofba, ver yoldaşına, hofba hofba eləsin, bu sözləri desin .

Oyuncular bu sözləri dövrə vurub bir-bir deyir, başçının yanına yürürlər. Başçının yanına çatınca bu sözləri söyləyə bilməyə cəza olaraq lopux vurur.”

Çiling-ağaç oyunu

“Bu oyunda da iki nəfər oyunçu tekbetek oynayır. Oyunda 50-70 sm hamar ağac ve 20-25 sm ölçüdə hər iki ucu itilənmiş (yonulmuş) çiling ağacı olur. Püşk vasitəsi ilə kimin oyunu başlayacağı müəyyüzlənəndirilir. *Oyunu qaydası:* Əl ağacını diametri məsafəsində dairə çəkilir. Çiling dairənin içərisinə qoyulur. Çiling bir ucundan əl ağacı ilə vurulur. Çiling havaya qalxan anda əl ağacı ilə hansı səmtə istəyirsənsə vurursan. Əgər çiling havada tutulduca, oyunçular yerlərini dəyişirlər. Yox əger tutmadıca onda çiling hara düşürsə rəqib oyunçu çiling düşən yerdən çilingi dairə daxilinə atmağa çalışır. Həmin çilingi havada olarkən

bərk vuraraq dairədən uzaqlaşdırılır. Əgər çiling dairəyə çatmasa əl ağacı ilə məsafə ölçülür. Neçə ağac olsa o qədər dəfə çilingi vurmaq lazımdır. Əgər çiling vurularkən əl ağacı dəyməzsə həmin yerdən rəqib çilingi dairəyə atmalıdır. Hər iki tərəfin razılığı ilə çilingi 2-3 dəfə vuraraq yerini dəyişmək olar. Əgər 2 və yaxud 3 dəfə çilingə toxunmazsa oyunçular yerlərini dəyişirlər."

Ənzəli, Ənzəli-xan oyunu

"Bu oyunda 3-8 nəfər bəzəndə daha çoxoyunu iştirak edir. Oyunçular boy uzunluğuna görə bir-birlərinə təqribən bərabər olmalıdır. Çünki aşağı əyilən oyunçu uzun olduqda onun belindən hoppanmaq lazımdır. Boydan alçaq olan oyunçu hoppana bilmir. Püşkle axıra bir oyuncu qalır. O müəyüzlənəşdirilmiş yerdə əyilərək əllərini öz dizlərinə qoyur. Həmin yatan (əyilən) oyunçu oyunçular arasından bir neferi xan seçir. Bütün oyunçular xanın sözüne əməl edərək o, dediyi sözləri təkrarlayır. *Oyunu keçirilme qaydası*: birinci xan hoppanır. Onun arxasınca oyunçular xan dediyini təkrarlayaraq oyunu davam etdirirlər.

- 1) Birde Əzəlixan ənzəli Deyerek hoppanırlar.)
- 2) İkidə xanlar rəhbəri.
- 3) Üçdə bir az dadarlar Ayaqla yatan əyilən oyuncunun arzasına yavaşca vururlar.)
- 4) Dördədə taz vururlar.
- 5) Beşdə bir qulunc qırarlar yumruqla keçmək)
- 6) Altıda altına qızıl səpib keçəllər Əldə sap qırığı götürüb əyilən oyuncunun altına atırsan.)
- 7) Yedide palan qoyub keçərlər Köynək, mayka, pencek və.s.)
- 8) Sekkizde palan götürüm düşməsin Hər kəs öz qoyduğunu götürür.)
- 9) Doqquzda tək əlli keçərlər Tək əli yatanın belinə qoyub keçməli.)
- 10) Onda cüt əllə, çarpaz qoymaqla keçərlər.
- 11) On birdə əlsiz hoppanırlar.

Oyun belece başa çatır. Ve yeniden başlanılır. 2-3 nəfər hakim oyunu idarə edir. Hər bir bəndə qayda pozularsa kim pozubsa o yatır, əyilir. Əgər xan sözlərin yerini dəyişik və ya sehif deyərsə onda xan özü durur. Təzə xan seçilir."

Tap Görüm?

"Bu oyunda komanda şeklinde oyuncular cüt olmalıdır. Yəni 4-8-10-12 ve sair.

Komandanı müəyyüzlən etmək üçün iki nəfər Bey durur qalan oyuncular iki-iki özlərinə ad qoyurlar. Hər dəfə bəyin biri adını seçir. Adı düzgün tapmayanda o biri bəy hansı oyununu istəyirsə onu götürür. Tapsa tapdığı oyuncunu qəbul edir. Beləliklə komandalar müəyyüzlən edilir. Beləliklə komandada 4 nəfər iştirak edir. Püşk yolu ilə Bəylər hakimlərin iştirakını edirlər. Komandanın hansı oyuna başlayacağı müəyyüzlən olunur. Oyunu başlanqıç ve son məsafəsini dəqiqləşdirirlər. Püşkü tapmayan komanda başlanqıç yerdə hər iki əllə gözlərinə turbin düzeldərək 4 nəfər cərgə ilə dururlar. O, biri komandanın oyuncularından bir nəfər barmağını istənilən oyuncunun küreyinə yaxınlaşdırır və onu irəli itələyərək aparır. Bütün oyuncular sakit olmalıdırlar. Hakimlərdən biri deyir "Tap görüm səni aparən kimdir?" düz tapdısa komandalar yerlərini dəyişir. Düz tapmadısa kim-kimlə halay-bəy gəlmişdirsə başlanqıç yerdən son məsafəyə kimi bellərində oyuncuları aparıb qayıtmaqda. Oyun beləliklə davam etdirilir."

Arxaya yaylıq atmaq

"Bu oyunda 4-18 kimi yeni yetmə və gənclər iştirak edirlər .püşk nəticəsində bir nəfər axıra qalır. Qızlar geniş dairə quraraq oturlar. Hər birinin ara məsafəsi 1.5-2 m olması vacibdir. Axıra qalan şəxs çox da böyük ölçülü olmayan qırmızı yaylıq götürür. Qurulmuş dairənin xaricində yaylıqı öz üzərində gizlədərək qaçır. Tez-tez oyundaşların arxasında əylərək oyuncuları aldadarq yaylıqı kiminsə arxasına atır və öz qaçmağında davam edir. Yaylıq atılan oyunçu bilməsə onu əvvəlcədən müəyyüzlənləşdirilmiş cəza gözləyir. Yəni xəbardar olmayan oyuncunun küreyinə 2 yumruq, 2 şillə vurulur. Oyunu həmin oyunçu davam etdirir. O biri oyunçu yerində əyləşir. Oyunçulardan heç biri oyundaş yoldaşına nə isə işarə edib bildirməməlidir. əgər belə olsa onda cəza alaraq işləməlidir. Yəni yaylıq gizlədərək hərlənir. Bu oyunda 1-2 nəfər hakimlik edir."

Beş daş oyunu

"Oyunda esasən 2 oyunçu iştirak edir. Hər tərəfdə bir nəfər. Yəni təkbaş.

Oyunda 5 yumuru daşdan istifadə olunur. Kimin birinci başlayacağını müəyyüzlən etmək üçün hər iki oyunçu növbə ilə 5 daşı ovucun içərisində azca hündürə ataraq əlinin üst

tərəfini te döndərir daşlardan bir neçəsi əlin üstündə qalır. Kimin əlinin üstündə çox daş qalarsa birinci oyuna o başlayır. *Oyunun keçirilməsi qaydası:*

1. Ovucun içərisində 5 daş qarışdıraraq yerə atırsan. Daşın birini götürürsən. Onu yuxarı ataraq yerdəki dördü daşı bir-bir götürürsən. Daş əlindən yerə düşməməlidir. Götürülmüş daş bir kənara yığılır.

2. Birinci qaydada olduğu kimi yenə daşlar ovucun içərisində qarışdırılır. və yerə atılır. Bu dəfə həmin qayda ilə daşlar iki-iki götürülür.

3. Yenə həmin qaydaya əməl olunur. Bu dəfə yerdəki daşlar üç və bir olaraq götürülür.

4. Həmin qaydalara əməl olunur. Daşın birini yuxarı ataraq qalan dörd daşı ovucun içərisində topa yerə qoyulur və atılan daş tez tutulur.

5. Yenə beş daş yerə atılır. Baş barmaqla o biri yanaşı iki barmaq üst-üstə qoyaraq yerdə qapı düzəldirsən. Rəqib oyundaş daşlardan birini molla seçir. Yerdə qapı qurarkən elə etmək lazımdır ki, qapı yerindən tərpənməsin. Yenə daşlardan hər hansı birini (molla daşdan başqa) götürürsən. Onu yuxarı ataraq bir-bir qapıdan keçirirsən. Daşların heç biri molla daşa dəyməməlidir. Axırda molla olan daşı qapıdan keçirirsən.

6. Beş daşdan dördünü rəqib oyundaşın əlinin barmaqları arasına düzürsən. Hər bir daşa ad qoyursan. Baş barmaq tərəfdən başlayırsan –çimdik, -yumruq, -şille,- -cızmaq. Bunlar həmin əlin üstündə edilir. Baylayıb götürdüyün bir daşı tutursan beləcə oyun davam edir.”

Altıncı bənd demək olar ki, cəzalandırmaq deməkdir.

“Əvvəlcədən neçə oyun keçiriləcəksə müəyyüzlənəndirilir. Bu oyunu komanda şəklində də etmək olar. 4-6-8-10-12 nəfərlə oyunu keçirmək olar. Yəni hansı komandada daha tez oyunu başa çatdıracaq. Ola bilər ki, daha çox qalib gələn komanda ümumi hesabda qələbə qazanır.”

Mozu-mozu

“Bu oyunu üç uşaq oynayır. Uşaqların bir yumuru, bir yastı daşı olur. Oyuncular bir-bir yastı daşla yumru daşı vururlar. Yumuru daş vurulanda getdiyi məsafəni addımla ölçürlər. Şərt qoyulan məsafəyə kim qabaqca daşı vurub apararsa o, oyunda udmuş olur.”

Oyun adları dizini

Acıtma (accıqıçıq; Yandığındı)
Adıgözel (Ağterek)
Alaylar (Alaylar, qalaylar; Alaydan alaydan; Alaylı oyunu)
Aldı qaçdı-Aldı qaşdı (Qapdı qaçdı)
Altunqabaq (Altınqabaq; Könbeqabaq)
Aradanxır (Aradangir)
Aramızda Qaz Var
Arandağ, Metemete
Artırma-Artırm; Çıx arda; Atlanbac; Bildirbir; Birdirbir; Qalaşa; Yatıbhoppınma;
Eşşeyim Eşşeyim; Eşşekbeli; Eşşek Beli Sındırdı; Eşşek Beli Xırç; Sermene; Gezit; Ezzelidir,
deymezler; Enzeli
At oyunu
Ayaqdöyme
Baharbend
Başaqovurma-Başıqovurma
Beli Belican; Ayaqsaydı-Ayaqsayma
Benövşe
Beş onbeş, Saysayma oyunu
Beşdaş, Qəzmədaş, Qəcəmədaş, Qıcmadaş, İtit, Dənləmədaş
Boxçaboxça
Boymayoxun
Calğa-calğa
Cıdır
Cızığtopu
Cirid, Cirit
Çaxçax oyunu
Çelik çomaq; Çelikçınağ; Çilikçilik; Kalçenbe; Dimin; Diminçub; Düdale; Elaved;
Naqquli; Maqquli; Qaqulla-maqılla
Çırtı, çırtı; Tısbəğatıs
Çilingəğac, Şumaqədər, şışməqədər
Çoban Ağacı, Çoban Deyeneyi
Çobanı
Çovqan, Çövqan
Çömçebaşı, Çömçebaşı bezeme; Miyancı
Çumur çumur, Çumuruq çumuruq
Dağ dibinde Boz qurd var
Dardar
Darısepdı
Desmalaldıqaç
Dirədöymə
Domino
Donuzdöydü
El el üstünde
Ereb oyunu
Eymecıdıl, Ekmecıdıl
Fincam fincan
Gizlənqaç, gizlənpaç, gizlənc
Gözbağlıca, gözübağlıca

Guşəqapma, Guşəqapmaca
Habudu getdi, şahbudu gəldi
Haylana-haylana
İpatlama
İynə-iyne
Kasa altı oyunu
Klas oyunu
Laldinməz
Mərə, Mərəkəçdü, Mərəməre, Mərətutdu, Qozqoz
Molla-molla, molla oyunu
Moza moza
Nərd
Padşah-vəzir
Papaq oyunu
Papaqaldıqaç, Papağgötdüqaç
Qaçaq, qaçaq
Qaçdı tutu, Qaç tutdum
Qalxanqılınç, Qılınçqalxan, Qılıc oyunu, Qalxanoyunu
Qazlar qazlar
Qələndar, Qəldər
Qoşarbənd
Siçan-pişik
Şəngəla
Tağı gülah, Nağı sər; Dəyirman oyunu
Təkəmtəkəm
Topçalada, Topçomağ
Topladıqaç, Rustopu, Kosaldıqaç
Toplələ, Toplələdə
Turnavurdu, Turnaturna, Qayışaldı, Qayışqapdı, Dizədöymə, Tiredöymə, Çızıqturnası
Ustaşagird, ustaşeyird
Üzəngi
Yaşmaquru
Yaylıq oyunu, Yaylıqqaçırtı
Yoldaş səni kim apardı
Yumurta yükü aparmaq
Xan vezir oyunu

Kaynaklar

Ahundov, Ehliman, *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, çev. Semih Tezcan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

And, Metin *Oyun ve Büyü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1974.

Azerbaycan Dialektoloji Lügeti, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, C. I-III, Çırağ, Bakı 1999.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası, C. II, Azerbaycan SSR Elimler Akedemiyası Neşriyatı, Bakı 1968.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası VIII, Agbaba Folklorü, Seda Neşriyatı, Bakı 2003.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası VII, Karakoyunlu Folklorü, Seda Neşriyatı, Bakı 2002),

Azerbaycan Folkloru Antologiyası V, Garabag Folkloru, Seda Neşriyat, Bakı 2000.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası III, Göyçe Folkloru, Seda Neşriyat, Bakı 2000.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası IV, Seki Folkloru, Seda Neşriyat, Bakı 2000.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası IX, Gencebasar Folkloru, Seda Neşriyat, Bakı 2004.

Azerbaycan Folkloru, Tertib eden: Behlul Abdulla, Şerq-Qerb, Bakı 2005.

Azerbaycan Xalq Edebiyatından Seçmeler (Qaravelliler, oyunlar ve xalq tamaşaları), Tertib edenler: Hüseyin İsmayilov, Tahir Orucov, Şerq-Qerb, Bakı 2005.

Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Bayar Çelebi, Didem, *Türkiye ve Azerbaycan'daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırmalı İncelemesi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Muğla 2007.

Boratav, Pertev Naili, *Yüz Soruda Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınları, İstanbul 2003.

Caferoğlu, Ahmet, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994.

Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara 1997.

Eyüboğlu, Zeki İsmet, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 4. baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

Göktas, Gülşah, *Oyun Tekerlemelerinin Araştırılması ve İncelenmesi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2006.

Habibov, Yusuf; İsmail Sözen, *Anadolu ve Azerbaycan Türklerinin Çocuk Oyunlarının Karşılaştırılması*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2005, C. 39, S. 1, 75-96.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I-II, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.

Hacıyeva, Maarife; Köktürk, Şahin; Paşayeva, Mehebbet, *Azerbaycan Folklor ve Etnografya Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Köçerli, Firidunbey, *Balalara Hediyeyle*, Gençlik Neşriyatı, Bakı 1972.

Xelilov, Eldar, *Nerd Haqqında Qeyidler*, Veten neşriyatı, Bakı 1998.

Mahmud, Kaşgarlı, *Divan-ı Lügat-it Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, C. IV, 4. baskı, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1999.

Nebiyev, Azad, *El Neğmeleri Xalq Oyunları*, Azerbaycan Dövlət Neşriyatı, Bakı 1988.

Önal, Mehmet Naci, *Muğla'da Nevruz*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 2, Muğla 2000.

Özdoğan, Berka, *Çocuk ve Oyun*, Genişletilmiş 2. baskı, Anı Yayıncılık, Ankara 1997.

Özhan, Mevlüt, “Türk Cumhuriyetlerinde Oynanan Çocuk Oyunları ve Tekerlemelerinin Türkiyedekilerle Karşılaştırılması”, *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Özhan, Mevlüt, *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü*, Feryal Matbaası, Ankara 1997.

Öztürk, Ayten, *Okul Öncesi Eğitimde Oyun*, Esin Yayınevi, İstanbul 2001.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Helimoğlu Yavuz, Muhsine, *Azerbaycan Halk Edebiyatı ile Türkiye Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerlikler (karşılaştırmalı örneklerle)*, 1. baskı, An Yayınları, Ankara 1991.

Azerbaycan halk oyunlarını anlatan kaynak kişiler:

<i>Soyad</i>	<i>Ad</i>	<i>Baba adı</i>	<i>Doğum yeri</i>	<i>Doğum yılı</i>
Ceferov	Sultan	Umuteli oğlu	Azerbaycan Samux rayonu Yenikend kendi	1947
Ceferova	Göyçek	Hesen qızı	Azerbaycan Samux rayonu Yenikend kendi	1958

Ceferova	Sura	Memmed qızı	Azerbaycan Samux rayonu Köhne Qarayoflu kendi	1926
Eliyev	Rasim	İslam oğlu	Şemkir rayonu Eliyaqublu kendi	1951
Eliyeva	Vesile	Qoşun gızı	Azerbaycan Samux rayonu Sarıqamış kendi	1958
Emine	Polat	Eflatun qızı	Azerbaycan Balaken rayonu	1981
Quliyeva	Tamella	Oktay qızı	Azerbaycan Bakı şeheri	1953
İsayev	Allahverdi	Zaman oğlu	Azerbaycan Şamxor rayonu Qapanlı kendi	1931
İsayev	Etibar	Allahverdi oğlu	Azerbaycan Semkir rayonu Qapanlı kendi	1964
İsayeva	Almas	?	Azerbaycan Şamxor rayonu Qaracemirli kendi	1932
Memmedova	Ağgül	Nuru qızı	Azerbaycan Şamxor rayonu Qaracemirli kendi	1946
Memmedova	Aysel	Eflatun qızı	Azerbaycan Respublikası Naxçıvan Muxtar Vilayeti, Culfa rayonu	1987
Rüstemova	Mehpare	Emiraslan qızı	Azerbaycan Zaqatala rayonu	1975
Sultanov	Edhem	Ferrux oğlu	Azerbaycan Zaqatala rayonu	1975
Yusifova	Könül	Ebülfez qızı	Azerbaycan Sumqayıt şeheri	1975
Yusifova	Terane	Ebülfez qızı	Azerbaycan Sumqayıt şeheri	1968

Türk halk oyunlarını anlatan kaynak kişiler:

<i>Ad</i>	<i>Soyad</i>	<i>Baba adı</i>	<i>Doğum yeri</i>	<i>Doğum yılı</i>
Hacer	Aydoğdu	Ömer	Afyon, Şuhut köyü	1975
Mahi	Ertürk	Mustafa	Tokat, Turhal, Erikli Tekke köyü	1959
Merve	Solak	Ali	İstanbul, Şişli	1989
Osman Fahir	Tok	?	İstanbul, Ortaköy	?
Pamuk	Barak	Mehmet	Sivas	1966
Nesdegül	Güvercin	?	Kastamonu, Cide	1970
Safiye	Demirel	Mehmet	Tokat, Turhal, Ortaköy köyü	1971
Sema	Kurtuluş	Ahmet	İstanbul, Bakırköy	1996
Zafer	Müren	?	Sivas	1959